

Jeroni Martorell, el servei de monuments històrics i la salvaguarda del patrimoni de la Generalitat de Catalunya (1936-1939)

Jordi Amat i Teixidó¹

L'arquitecte Jeroni Martorell i Terrats,² neix a Barcelona el 22 de juliol de 1876.

La família paterna era oriünda de Calella, la mare provenia de Cadis. Els pares es deien Jeroni Martorell Cuní, nascut a Barcelona i dedicat al comerç i Àngela Terrats; els avis paterns eren Josep Martorell i Manuela Cuní, fills de Calella. Per tant, també estava emparentat amb el naturalista calellenc Miquel Cuní i Martorell.



La casa pairal era a Calella, al carrer de Mar (avui Bartrina), número 29 (abans 25) i tenia una superfície de 225 m². La família la tenia d'ençà el segle XVIII, heretant-la, successivament, Francesc Martorell i Mas (la compra el 27 de febrer de 1792), Jeroni Martorell i Moreu (mort el 1814), Josep Martorell i Guitart (mort el 1879), Jeroni Martorell i Cuní (mort el 1912) i Jeroni Martorell i Terrats (d'ençà aquesta data fins a la seva mort el 1951), en què passà a la seva filla única, sense descendència, Maria Àngels Martorell i Arús (morta el 1995).

1. Doctor en història contemporània i membre d'Amics de Calella.
2. El seu títol d'arquitecte es conserva a una vitrina de la Galeria Cultural del Grup Pa, Vi i Moltó (Calella).

Part de la família Martorell de Calella havien intentat fer fortuna a Amèrica amb resultat desigual; pels llibres de comptabilitat consultats, la majoria dels negocis naviliers i de comerç de mercaderies, amb llibres que van des de 1836 a 1885, van fer fallida durant la dècada dels 80 i 90 del segle XIX.

La Casa Giol de Calella (d'estil gòtic civil) va ser tassada per Jeroni Martorell el 3 de març de 1931:

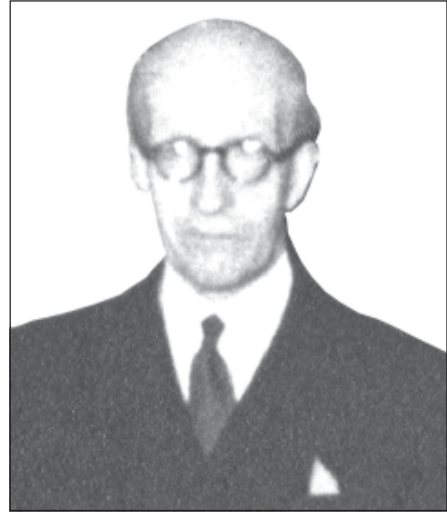
«Es tracta, en la part edificada, d'un immoble, que va ser obra feta, a la part principal, a les acaballes del segle XV o inicis del segle XVI. Té una superfície total del solar de 935 m² i la part edificada de 295 m². Valor del solar a 10 ptes. el m² era de 9.350 pessetes i la part edificada de 43 ptes. el m² per un valor d'11.800 ptes. La suma total era de 21.150 ptes. Es tassa per a la venda per un valor total de 21.546,50 ptes».

Jeroni Martorell Terrats va ser deixeble avantatjat de Puig i Cadafalch i un gran erudit en arqueologia i belles arts. D'ençà 1914 fins a la seva mort, va ser director del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona, per bé que entre aquell any i el 1925 estigué sota el mantell de la Mancomunitat de Catalunya, treballà a vint-i-quatre municipis de la província, destacant la restauració dels banys àrabs de Girona, la reconstrucció de les esglésies preromàniques i romàniques de Terrassa, la restauració del monestir de Sant Cugat del Vallès, la restauració del castell de La Geltrú, la consolidació del recinte emmurallat de Tossa, la restauració de la casa dels Canonges i la restauració del monestir de Pedralbes. Com a director de la zona de Catalunya, València i les Illes, del Servicio de Arquitectos Conservadores de Monumentos el 1929, realitzà la catalogació de més de quaranta-cinc mil monuments i obres d'art, també va emprendre la formació del repertori iconogràfic d'Espanya iniciat el 1916, i reuní més



de cent mil fitxes. Va estar totalment abocat a la defensa de l'arquitectura històrica i monumental i la seva protecció. Intervingué en la restauració de les muralles de Montblanc (1932), normes adoptades en la restauració de Poblet (1933), restauració de l'arc romà de Martorell (1934), etcètera. Entre 1917 i 1925 va dissenyar més de vint grups escolars, a Calella, Argentona, Granollers, Vilassar de Dalt, Sant Joan de les Abadesses, etc.; més endavant, també projectaria escoles per a la resta de l'Estat. Va lluitar aferrissadament contra l'enderroc de la Torre Macià a Canet de Mar que, malauradament, seria enderrocada l'any 1925.

Construí l'edifici Alella Vinícola i nombrosos xalets i cases a Calella, Valldoreix, Sant Cugat, Cerdanyola, Bellaterra, etc. També va dirigir la restauració de molts altars i esglésies a Calella o Vilafranca del Penedès, entre d'altres i, en morir, estava restaurant les de Sant Just i Pastor i de Santa Maria del Pi a Barcelona. Durant molts anys va ser arquitecte



municipal de Calella i contribuí (sobretot en el període 1925-1929) a crear una moderna ciutat amb tots els serveis necessaris (escorxador, escola nacional, mercat municipal, pavimentació de carrers, xarxa de clavegueram, parc Dalmau, barana del passeig Manuel Puigvert, etc.).

Tenia una figura física més aviat feble, de veu suau i to apagat, de llenguatge concís i clar, expressava les seves idees amb claredat i fermesa. Tenia un caminar lleuger, molt curós en el vestir, sempre duia barret. De tracte molt amable i de fermes creences religioses, va treballar durant tota la seva vida amb un gran entusiasme juvenil. El 2 d'agost de 1951 moria a Barcelona.

Un dels episodis menys conegut de la seva vida va ser la tasca que desenvolupà durant la Guerra civil (1936-1939). El president Lluís Companys el nomenà cap del Servei de Salvaguarda de Monuments de la Generalitat, segons carta escrita des de Mèxic pel seu cosí Carles Terrats Milà: «Cargo que demuestra tu gran intelectualidad y recono-

cida honradez...».³ També ostentava el càrrec de Conservador de Monuments del Tresor Nacional del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes. Les seves actuacions personals van ser nombroses, especialment durant els primers mesos de la guerra.

El Servei de Salvaguarda comptà inicialment amb trenta-vuit voluntaris del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments.

Jeroni es multiplicà durant els primers mesos de la revolució, discutint sovint amb els comitès i posant en perill la seva pròpia vida. En moltes ocasions, però, les accions de força i el fet que el seu interlocutor estigués armat, restava efecàcia a l'acció discursiva argumental del nostre arquitecte.

Intentà evitar la destrucció del retaule Major de la basílica de Santa Maria de Mataró, que acabaria destruït. Com a director del Patrimoni Artístic de Catalunya, visità les obres del Museu Comarcal que la Generalitat subvencionava a Mataró (era a l'església del Cor de Maria).

Es mogué molt per enviar comissions de tècnics i donant instruccions a comitès i ajuntaments per protegir el patrimoni. També s'ordenà de donar compte de tot el patrimoni arqueològic que sortís a la llum arrel de la construcció dels refugis. Tasca ingent de restauració: Poblet, Sant Cugat, consolidació i restauració de l'Arc de Berà.

Conegué indignat la notícia de l'enderroc de l'església de Vilassar de Dalt, ordre dictat per la Conselleria de Cultura de la Generalitat el 18 de febrer de 1937. L'enderroc s'inicià molt aviat, previsiblement durant el setembre de 1936 i, per espai de molts mesos, previ acord de l'Ajuntament, que entenia que aquesta obra ajudaria a remeiar l'atur forçós. L'església va ser destruïda dues vegades. A la primera, hi participaren quatre manobres de Vilassar. Van destruir un altar major barroc. El mateix informe de l'Audiència Provincial (1937) ja indicava: «L'Església queda en peu, però tot el contingut interior ha estat destruït».

L'Ajuntament va continuar la tasca d'enderroc, amb persones obligades a fer el jornal o mitjançant el pagament d'unes quotes setmanals, normalment entre 10 i 25 pessetes, que s'havien de pagar a l'Ajuntament i que haurien de servir per finançar les obres. De fet, l'única part que va caure va ser el sostre de la nau principal.

3. Carta datada a Mèrida (Yucatán-Mèxic) el 19-02-1937.

La Generalitat de Catalunya va intervenir en el tema i dictà un ordre, signat pel conseller de Cultura Antoni M. Sbert, el 18 de febrer de 1937, en què denegava l'autorització sol·licitada per l'Ajuntament de Vilassar de Dalt per enderrocar l'església parroquial.

L'ordre, textualment deia:


«L'Ajuntament de Vilassar de Dalt exposa que va prendre l'acord de procedir a l'enderroc de l'edifici que componia l'església i els seus annexos, per tal com es troba emplaçada en un lloc que pot ésser utilitzat per a fins més profitosos per a la vila, i sol·licita el dictamen tècnic indispensable per a poder procedir, immediatament, a l'enderroc de referència;

Atès que el Decret del Govern de la Generalitat, del 14 d'octubre darrer, determina que no podrà ésser enderrocada en el territori de Catalunya cap obra d'arquitectura civil i religiosa anterior a la segona meitat del segle XIX, sense autorització especial del Conseller de Cultura de la Generalitat; [...] Atès que, passada la comunicació de l'Ajuntament de Vilassar de Dalt a informe de la Secció de Monuments, aquesta Secció fa present que l'església parroquial no consta inscrita al Registre del Patrimoni Històric, Artístic i Científic de Catalunya, però posseeix condicions per a ésser-ho, tota vegada que es tracta d'un tipus de construcció sense característiques singulars, però d'estil definit, que el fan un monument d'interès local remarcable, corresponent a un moment digne d'estudi de la història de l'art català per les quals circumstàncies entén que no pot ésser atorgada l'autorització que sol·licita;

De conformitat, doncs, amb l'informe de la Secció de Monuments [...]. He resolt: Comunicar a l'Ajuntament de Vilassar de Dalt, com a resposta al seu ofici en el qual sol·licita el parer d'un tècnic de la Generalitat per tal de complimentar l'acord, adoptat per aquell Ajuntament, d'enderroc de l'edifici que componia l'església i els seus annexos, que no pot concedir-se l'autorització sol·licitada, en relació amb el Decret del Govern de la Generalitat del 14 d'octubre darrer, per realitzar l'esmentat enderroc per ésser aquell Monument un exemplar arquitectònic interessant de la darrera època de l'art gòtic a Catalunya, fent avinent, però, a l'esmentat Ajuntament, que pot destinar aquella església a una utilitat de caràcter civil, la més adequada possible, posant-ho a coneixement i d'acord amb la Secció de Monuments de la Generalitat. Barcelona, 18 de febrer de 1937. El Conseller de Cultura».

El cert és que aquest ordre de la Generalitat no es complí en absolut, ja que les obres d'enderroc continuaren. És més, a la sessió municipal del 27 de maig, es creà el segell Pro-Enderroc de l'Església, que es distribuí, principalment, a les barberies, quins propietaris van rebre un ordre:

«Repartireu obligatòriament a tots els vostres clients als quals adés d'afaitar i arranjar-los-hi els cabells, els presteu altres serveis com són friccions, massatges, rentar el cap i altres serveis extraordinaris, amb la quantia d'un 10% aplicat sobre l'import dels serveis practicats. També aplicareu el susdit 10% a totes les vendes que efectueu d'essències, colònies, quines i altres productes de tocador. Espero complireu exactament aquesta disposició, advertint-vos que de contravenir-la us serà aplicada la sanció mínima de cinquanta pessetes. Visqueu molts anys.
Vilassar de Dalt, 10 de juny de 1937».

	Consell Municipal de Vilassar de Dalt
	SECRETARIA
Conselleria d.....	Núm.....
<p>Per acord de l'Ajuntament amb sessió celebrada el dia 27 de maig darrer, és creà el Segell PRO ENDERROC DE L'ESGLÉSIA amb nires a aminorar l'atur forçós que pesa sobre aquesta vila, de quals segells us en serà entregada una quantitat que repartireu obligatoriament a tots els vostres clients als quals adés d'afaitar i arranjar-los-hi els cabells, els presteu altres serveis com són: <u>friccions, massatges, rentar el cap i altres serveis extraordinaris</u> amb la quantia d'un 10% aplicat sobre l'import dels serveis practicats. També aplicareu el susdit 10% a totes les vendes que efectueu d'essències, colònies, quines i altres productes de tocador.</p> <p>Espero complireu exactament aquesta disposició, advertint-vos que de contravenir-la us serà aplicada la sanció mínima de cinquanta pessetes. Visqueu molts anys. Vilassar de Dalt, 10 de juny del 1.937.</p>	
L'Alcalde,	
P.A.de l'A.P. El Secretari,	

El valor aproximat de la part destruïda de la parròquia i els objectes de culte pujaven, en unes primeres apreciacions, entre 950.000 i 1.000.000 de pessetes.

Els objectes destruïts van ser els altars i imatges, especialment l'altar major barroc, amb divuit retaules, alguns molts valuosos.

Una taxació feta pels perits Emili Roldós i Magí Petit, avaluà el cost total de les destrosses, és a dir, construcció de pedra, retaules, imatges, finestrals i altres objectes, en 1.200.000 pessetes, aproximadament.

Malauradament, també es produí l'enderroc de les parròquies de moltes poblacions del Maresme, com ara Calella, Canet de Mar, Premià de Mar, El Masnou i Vilassar de Mar, o bé l'incendi de la majoria de les capelles i esglésies parroquials de les poblacions del Maresme i, encara, la pèrdua de bona part del patrimoni escultòric, pictòric i mobiliari religiós, tant de culte públic com privat, en haver-se de lliurar les pertinences particulars.

Martorell va escriure un opuscle sobre tota l'obra duta a terme, *La protecció del patrimoni artístic nacional*. Nova Ibèria (maig 1937).

Ell mateix inventarià les pèrdues del patrimoni:

Museus	Tenien el 50%	Conservat totalment
Catedrals	El 39%	»
Col·leccions particulars	El 5 %	»
Esglésies parroquials i rurals	El 15%	Perdut 1/3

Font: RAQUEL LACUESTA, *Restauració monumental a Catalunya (segles XIX i XX)*, p. 118.

Salvà de l'incendi i destrucció el conjunt visigòtic de Terrassa,⁴ i recollí imatges de cases particulars, evità l'enderroc del monestir de Sant Cugat del Vallès, aturà i reconstruí la part enderrocada de la catedral de la Seu d'Urgell, va fer aixecar una paret per evitar la destrucció de les escultures de la façana del monestir de Ripoll, va fer gestions per evitar la destrucció de l'església, el claustre i les dependències conventuals del monestir de Pedralbes, particularment els plafons i motllures del dormitori, evità personalment l'esfondrament amb dinamita de les voltes de la catedral de Manresa, fent una exposició convincent en què criticava

4. Segons els informes elaborats l'any 1940, que servien per depurar i exculpar de responsabilitats l'arquitecte Jeroni Martorell.

fortament els polítics que pretenien fer aquella atrocitat, aconseguí que no es dugués a terme un acord municipal de l'Ajuntament de Barcelona per tal d'enderrocar l'església del Sagrat Cor al carrer Casp, salvà les figures de pessebre del segle XVIII de l'escultor Amadeu, protegí una casa estil imperi a Sitges amb totes les seves pintures i escultures, evità l'intent de col·lectivització del comerç d'antiguitats a Barcelona, evità la col·lectivització i protegí, a una caixa de seguretat d'una caixa, l'arxiu fotogràfic de l'Archivo Iconográfico de España i evità la destrucció del seu laboratori fotogràfic...

És ben cert que no pogué salvar tots els monuments que ell hauria volgut, però la seva tasca comptant amb un grup ben migrat de col·laboradors és doblement meritòria, pel moment en què l'exerceix i l'elevat nombre d'intervencions que farà. Cal dir, a més, que acabada la guerra va fer els plànols de restauració d'un nombre important d'esglésies mig enderrocades, com ara la de Calella, en molts casos cobrant uns salaris ben minsos.

ARXIUS

Arxiu Fotogràfic i Documental de Jeroni Martorell (Sra. Isabel Navarro Vda. Gázquez).

BIBLIOGRAFIA

- AMAT i TEIXIDÓ, Jordi. «Jeroni Martorell i Terrats. Un arquitecte per a Calella», *Calella en el temps-1*. Quadern i àlbum. Regidoria de Comerç de l'Ajuntament de Calella, 2004.
– *Vilassar de Dalt (1931-1945...)* República, guerra civil i primer franquisme. Ajuntament de Vilassar de Dalt 1999.
- COLOMER, Margarida. *La guerra civil a Mataró, 1936-1939*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Biblioteca Abat Oliba, 270 (Barcelona 2006).
- LACUESTA, Raquel. «Restauració monumental a Catalunya (segles XIX i XX). Les aportacions de la Diputació de Barcelona», *Monografies 5*. Diputació de Barcelona (novembre 2000).
- MARTORELL, Jeroni. *La protecció del patrimoni artístic nacional*. Nova Ibèria, 1937.
- SALICRÚ i PUIG, Manuel. *Crònica del temps de guerra a Mataró (1936-1939)*. Museu Arxiu de Santa Maria. Centre d'Estudis Locals de Mataró (Mataró 1989).

INTERVENCIIONS DEL SCCM DE LA DIPUTACIÓ AL MARESME, 1915-1981

Els projectes marcats amb negreta corresponen a l'època de Jeroni Martorell

Localitat	Any projecte	Indret
1. Arenys de Mar	Obra, 1948-1951/ 1953-1962 /1972-1979	Església de Santa Maria
2. Arenys de Mar	1959 (subvenció restauració)	Retaule de la capella de Mont-Calvari
3. Arenys de Mar	1963	Projecte d'adaptació de l'arxiu d'Arenys de Mar
4. Arenys de Munt	Obra, 1975-1978	Església de Sant Martí
5. Argentona	Obra, 1954-1955	Església Parroquial de Sant Julià
6. Argentona	Projecte i subvenció, 1968	Casa gòtica de la plaça Pius XII «Can Moió»
7. Argentona	Projecte d'ordenació, 1971	Plaça Pius XII
8. Cabrils	Obres, 1952-1953	Església de Sant Cristòfol
9. Caldes d'Estrac	Projecte, 1961	Monument al poeta Joan Maragall
10. Calella	Obres, 1939-1950	Església parroquial de Santa Maria i Sant Nicolau
11. Canet de Mar	Informe i consolidació, 1921	Torre de Mar
12. Canet de Mar	Informe i projecte, 1921	Torre de Can Macià (declarades monuments, 1921)
13. Canet de Mar	Expedient declaració, 1974-1977	Casino (Ateneu Obrer)
14. El Masnou	Obres, 1968-1970	Església parroquial de Sant Pere
15. Mataró	Obra, 1937-1944	Casa Serra Arnau. Museu Comarcal
16. Mataró	Obra, 1951-1959	Ermita de Sant Simó
17. Mataró	Informe, 1975	Presó
18. Pineda	Informe, 1972	Pou gòtic, situat a la finca de can Gelpí
19. Pineda	Informe, 1971	Casa núm. 36 del carrer Major
20. Pineda	Informe, 1964	Casa Torre de Castellar al barri de Sant Jaume
21. Sant Pol de Mar	Subvenció per obres fetes per l'Ajuntament, 1964-1966	Museu Municipal d'Art
22. Tiana	Obres, 1954-1960	Església de la Mare de Déu de l'Alegria

Font: RAQUEL LACUESTA, *Restauració monumental a Catalunya (segles XIX i XX)*, 159-171.

